

Klassieke sociologen en hun erfenis

Walter Weyns

Klassieke sociologen en hun erfenis

D/2014/45/321 – ISBN 978 94 014 1893 5 – NUR 756

Vormgeving cover: Studio Lannoo en Keppie & Keppie

Vormgeving binnenwerk: theSWitch

© Walter Weyns & Uitgeverij Lannoo nv, Tiel, 2014.

Uitgeverij LannooCampus maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij,
de boeken- en multimediativisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Alle rechten voorbehouden.

Niets van deze uitgave mag verveelvoudigd worden en of
openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie,
microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij LannooCampus
Erasmestraat 179 bus 10
3001 Leuven
België
www.lannoocampus.be

Inhoudsopgave

INLEIDING	II
SAINT-SIMON EN COMTE – SOCIOLOGIE ALS EEN POSITIEVE WETENSCHAP	13
Het frustrerende voorbeeld van de natuurwetenschap	13
Giambattista Vico en de Nuovo Scienza	14
Comtes megalomanie	15
De buitenissige levenswandel der positivisten	16
Saint-Simon, de Karel de Grote van de wetenschap	17
Waazin als eretitel – de ontdekking van ‘le principe organisateur’	18
Politiek als wetenschap van productie	20
Saint-Simons gedachte-experiment – Le parabole	21
Arbeid en liefde	22
Tout par l’industrie, tout pour elle	23
De Saint-Simonisten	23
Saint-Simon tussen zelfoverschatting en zelfmedelijden	24
Auguste Comte in het spoor van Saint-Simon	25
Het positieve	26
Het reële versus de verbeelding	27
Nut versus ledigheid – soorten kennis	29
Zekerheid versus twijfel	31
Comtes sciëntocratie en repressieve tolerantie	32
De impasse van het logisch positivisme	33
Positivisme als geestelijke macht	35
Breuk met Saint-Simon als mini-investituurstrijd	36
Wet der drie stadia	37
Positief versus negatief – voorbij kritiek, gewetensvrijheid en democratie	39
Conclusie – de gerealiseerde technocratie	42
KENNIS ALS STRIJD, STRIJD ALS KENNIS – DE WERELD VOLGENS KARL MARX	49
Marx als wereldhistorische figuur	49
Hoe Marx interpreteren?	49

Een biografische schets	52
Burgerlijke afkomst – de Verlichting thuis	52
Invloed van judaïsme – de joodse geschiedenisopvatting	53
Marx en de literatuur	55
Belijdenisbrief aan zijn vader – breuk met het idealisme	56
Hegels dialectisch systeem op z'n kop	56
Journalist	59
Parijse tijd – ontdekking van het proletariaat – wapen van de kritiek	59
Friedrich Engels en de 'echte economie'	61
Brussel – 'Democratische dictator' – Het Communistisch Manifest	64
Wetenschappelijk socialisme – ontwikkelingswetten – historisch materialisme: productiekrachten/ productieverhoudingen	72
1848 – revolutie, of toch bijna – revolutionaire strategie	78
Armoede, 'emigratiedrek' en journalistiek in Londen	81
Continuïteit in Marx' werk – ontdekking van de Frühschriften – Althusser – Das Kapital lezen I	84
Citaten als commentaar – Marx en Dante in de hel – Das Kapital lezen II	89
Zur Kritik der Politischen Oekonomie – Lassalle – Eerste Internationale	92
Het kapitaal is als een vampier	95
De waar – gebruikswaarde en ruilwaarde	96
Het fetisjkarakter van de waar	98
Geld	101
De algemene formule van het kapitaal – geld als doel – beweeglijkheid van het kapitaal – kapitaal als God	105
Arbeid als waar – uitbuiting	109
Kapitaalaccumulatie voert het kapitalisme ten top en... naar de afgrond	110
Das Kapital: tussen 'wet' en 'hoop'	112
Marxistische en 'burgerlijke' economie: een dovemansgesprek	116
Een kritische appreciatie	117

DE SOCIOLOGISCHE VERBEELDING VAN EMILE DURKHEIM	125
Durkheim en de erkenning van de sociologie als wetenschap	125
Durkheim, Tarde, Le Bon, Worms: wil de ware socioloog opstaan?	127
Kleine excursus over ‘grote mannen’ – over het nut van klassieke auteurs lezen	129
Het sociale milieu van Durkheim – de twee gezichten van de maatschappij	130
Durkheim als ‘normalien’ – de mens als homo duplex – individu versus maatschappij	132
Frankrijk – het individualisme – kritiek op het contractdenken – naweeën van de revolutie	135
Dreyfus-affaire – aansluiting en kritiek op Rousseau – individualisme als bindmiddel – ‘cultus van het individu’	138
Me, my selfie and I	143
Wilhem Wundt en de experimentele psychologie	144
De la division du travail social – de notie arbeidsdeling	146
De la division du travail social – het ‘conscience collective’ en het internet	147
Het segment – de Irokezen – individuen zonder individualiteit – mechanische solidariteit – repressief recht	150
Organische solidariteit – Durkheims organicisme – restitutief recht – waarde van het individu	153
Anomie	156
Kritiek op economisering – pleidooi voor corporaties – het ‘middenveld’	157
Waar komt arbeidsdeling vandaan?	159
De betekenis van ‘De la division du travail social’	162
Kleine excursus over Montesquieu en de ontdekking van de maatschappij – ‘sociologie van het sociale’ versus ‘sociologie van dingen’	163
Regels van de sociologische methode als disciplinerend	166
Eerste regel: sociale feiten als dingen beschouwen – Weber versus Durkheim	167
Kenmerken van ‘le fait social’	170
Op zoek naar sociale feiten	172
Omgangstaal: obstakel of toegangspoort?	173

Waarom recht en statistiek belangrijk zijn	175
Wetenschappen en grensgeschillen – ‘bestaat’ de collectiviteit?	177
Sociologisch verklaren: causaal en functioneel	181
De causale verklaring	181
Causale en functionele verklaring	183
Het normale en het pathologische – Durkheim meets Darwin	185
Het geval Socrates – nood aan vernieuwing – de normaliteit van misdaad	187
<i>Le suicide</i> als schoolvoorbeeld van sociologisch onderzoek	188
Egoïstische zelfdoding – te weinig sociale integratie	190
Altruïstische zelfdoding – te veel sociale integratie	192
Anomische zelfmoord – te weinig regulering	192
Fatalistische zelfmoord – te veel regulering	193
Les formes élémentaires de la vie religieuse – niets buiten de maatschappij	194
Wetenschap versus religie – de realiteit van het geloof	198
Het profane en het sacrale	200
Oorsprong van religie – sociale ‘effervescence’	203
Totemisme	206
Denkcategorieën	208
Het totemisme en de samenleving van de toekomst	209
HET TRAGISCH VERSTEHEN VAN MAX WEBER	219
Weber als mensentype	219
Wetenschap als beroep – Webers mensbeeld	221
Kritiek op ‘objectiviteit’	228
Cultuur vergt interpretatie: een knipoog naar Gilbert Ryle	231
De wereld als een ‘stand van zaken’ versus de wereld als een ‘stand van waarden’ – Heinrich Rickert	232
Hermeneutiek: met Schleiermacher in het spoor van Hermes	234
Verstehen: het leven volgens Dilthey	237
Het begrip ‘ideaaltype’ – een eerste kennismaking	241
Ideaaltype en statistiek – geen goede vrienden	243
Ideaaltype – een nadere kennismaking	245
Het misverstand genaamd ‘waardevrijheid’	248
Is het ideaaltype een utopie?	250

Ideaaltype – een catechismus van mogelijke misverstanden	251
Naar een ideaaltype van het ideaaltype	252
Een voorbeeld: de gotiek	255
De les van de neogotiek – de beperking van de ideaaltypische methode	258
Andere beperkingen van de ideaaltypische methode	258
Rationalistisch karakter van ideaaltypes – de vier basistypes van handelen	260
De ladder van rationaliteit	264
De wetenschappelijke bruikbaarheid van de vier handelingstypes	266
Verstehen voor gevorderde beginners: ‘direct begrijpen’ versus ‘erklärend verstehen’ – oorzaak versus motief – wetmatigheden als ‘kansen’	267
Bestaan collectiviteiten? Over structuren, individuen en kansen	269
Sociaal handelen	271
Weber als de ‘atoomfysicus van de sociologie’	273
Klein en groot: in het spoor van Webers rationaliseringstheorieën	274
De protestantse ethiek – de Weberthese is niet van Weber	276
Weber en Marx	279
De protestantse ethiek als een schilderijtentoonstelling	280
Benjamin Franklin en de geest van het kapitalisme	282
Luther en de uitvinding van ‘het beroep’	286
Calvijn: angst voor het hiernamaals – arbeid als uitkomst	287
Baxter – kapitaalvorming door ascetische spaardwang	294
John Wesley: geld verdienen als verweermiddel tegen... geldzucht	295
Wij moeten beroepsmens zijn	297
Het tragisch verstehen van Weber	299

HET SOCIALE ALS HET NIEUWE – HET OPTIMISME VAN G.H.

MEAD	307
Mead als lesgever en schrijver	307
Filosoof van het nieuwe	308
De tijd als het nu	309
Socialiteit – het nieuwe is het sociale	311
Sociaal behaviorisme – de act	313

De sociale act	315
Gebarencommunicatie	315
Symbolische communicatie – vocal gestures	316
Kleine excursus over internalisatie en de ontdekking van spiegelcellen	318
Denken als innerlijke conversatie	320
Van ‘omgeving’ naar ‘meerduidige wereld’ – de ‘objectieve wereld’ – praten met dingen	321
Zelfbewustzijn	323
‘I’ & ‘Me’ – socialiteit en temporaliteit van de persoonlijkheid	324
De sociale wereld – ‘play’ en ‘game’ – de ander	325
Generalized other – de wereldwijde ‘universe of discourse’	327
HET GEVAL FREYER – SOCIOLOGIE ALS CRISISWETENSCHAP	331
Wat valt er van het geval Freyer te leren?	336

Inleiding

Ideeën zijn het meest gewaagd op het moment van hun ontstaan. Dat is ook zo voor de producten van de sociologische verbeelding. Nooit liet het sociologische denken zo'n ideeënrijkdom zien als bij haar grondleggers: Comte, Marx, Durkheim en Weber. Zij waren ambitieuze, invloedrijke denkers. Nog altijd tekent hun denken ons beeld van de maatschappij. We denken misschien dat we hen ontgroeid zijn, tot je ze leest, serieus leest. Dan blijkt hoe schatplichtig we aan hen blijven. Wie verder wil gaan dan Comte, Marx, Durkheim, Weber, Mead en de andere founding fathers zal *via* hen *tegen* hen moeten denken. Dit boek toont de ideeën van deze grote, klassieke sociologen in al hun brutaliteit en vermetelheid. Het zijn ideeën die te denken geven. Soms gevaarlijk. Bijna altijd weerbarstig. Daaraan herken je goede denkstof. Al te vaak fungeren hun begrippen als clichés. Ze worden met een onderdrukte geuw uit de kast gehaald en snel terug weggezet. In dit boek krijgen Durkheim en de anderen ruimte. Dat is nodig om te zien hoe vitaal en invloedrijk deze denkers zijn; hoe ze vandaag nog rondspoken. Dikwijls wanneer we dit het minste beseffen.

De focus ligt op *individuele* sociologen. Dat is misschien wat vreemd voor een socioloog. De focus leggen op één individu, met de bedoeling hem te begrijpen zonder hem weg te verklaren; het is een beetje een romantische insteek. Laten we dat erkennen. Dilthey schreef: 'in ieder leven blijft een onanalyseerbare rest'. Precies die rest, dat wat net ontsnapt, is onontbeerlijk voor een vruchtbare studie. Niets is zo steriel en dodelijk voor de verbeelding dan het gevoel iets of iemand te 'hebben' verklaard. Het werkwoord verklaren zou je, om zo te zeggen, nooit in de voltooid verleden tijd mogen vervoegen. Je mag zeggen 'ik zal verklaren', niet 'ik heb verklaard'. Een voltooide verklaring is een sluiting van de geest.

Juist de studie van een individu en zijn denkwereld drijft de spanning op tussen 'willen verklaren' en 'niet kunnen verklaren'. Wat is overzichtelijker dan een individuele auteur en zijn werk? Het ligt voor je, met geboorte- en sterfdatum en alles, netjes in band gebonden. Afgebakend. Overzichtelijk. Maar zoals iedere biograaf zal beamen: hoe dieper je doordringt in een leven en een oeuvre, hoe moeilijker het te vatten is. Hoe dieper je graaft, hoe complexer de wortels beginnen

te vertakken en hoe verder ze reiken. Juist de oeverloosheid van het weten, het altijd maar weer 'ontsnappen', is essentieel. Om het met een woordspelletje te zeggen: 'snappen' zonder 'ontsnappen' is maar het halve werk. Alleen 'snappen' is geen echte studie, geen echte kennis. Gefocust grijpen naar iets dat voor je ligt – 'nu heb ik het!' – en het dan, terwijl je als het ware je hand sluit om het te vatten, door je vingers voelen glippen: dat is de oerervaring van het echte, niet reducerende, weten dat open staat voor ervaringen en inzichten.

Wie niet af en toe ervaart dat weten raakt aan onwetendheid, kan maar beter niet studeren, zeker geen menswetenschap.

Misschien is dit de belangrijkste reden om je te verdiepen in het werk van 'grote namen' als Marx, Weber of Durkheim. Wie niet met Weber, Marx of Weber geworsteld heeft, laat een gelegenheid liggen om scherper en sterker *zelf* te denken. Dat de rijke ideeën van de sociologische grondleggers altijd herkenbaar, ontcijferbaar zijn als typisch 'Weber', 'Marx' of 'Durkheim', maar dat ze tegelijk ook weerbarstig zijn, vol tegenspraken en verstrengelingen, dat maakt hen zo geschikt voor studie. Het niemandsland tussen begrijpen en niet-begrijpen waarin zij de lezer meelokken, is de denkruimte bij uitstek. Het is de ruimte van de *studerende lezer*. Daar kan hij zijn pioniersstok planten en zeggen: 'Hier sta ik, dit zijn *mijn* ideeën, vanaf hier ga ik die kant op.' De sociologische verbeelding is immers ook altijd een subjectieve, existentieel gewortelde verbeelding. Dat zag Hans Freyer heel goed, en om deze reden krijgt ook hij een plaatsje in dit boek. Geen twee sociologen denken hetzelfde over de sociale werkelijkheid. In dat opzicht is de sociologische traditie meer verwant aan de filosofie dan aan de positieve wetenschappen. Of we dat nu leuk vinden of niet.

SAINT-SIMON EN COMTE –
SOCIOLOGIE ALS EEN POSITIEVE WETENSCHAP

Het frustrerende voorbeeld van de natuurwetenschap

‘De sociologie heeft haar Newton nog niet gehad.’ Hoeveel sociologen zouden dit al gezegd hebben? Wanneer ze weer eens moeten uitlegen waarom de sociologie niet zulke precieze voorspellingen kon doen als de natuurkunde. ‘Wacht maar!’ zegt die verzuchting, ‘ooit zal een Newton van de sociale wetenschappen de wetmatigheden van de maatschappij in een formule vatten.’ Maar dat wachten duurt. En blijft duren. Geen Newton te zien, en ook geen Galileï.¹ Misschien deugde de vergelijking tussen sociologie en natuurwetenschap vanaf het begin niet. Misschien was de sociologie helemaal geen *physique sociale*, zoals Comte zijn wetenschap aanvankelijk noemde.² Misschien is het niet wachten op Newton, maar op het besef dat er nooit een Newton van de sociale wetenschappen zal komen.

Of misschien is het uitkijken naar een nieuwe Darwin. Diens idee van ‘evolutie door natuurlijke selectie’ biedt wel geen wiskundige zekerheid en laat ook niet toe om te voorspellen wat de volgende stap in de evolutie is, maar de verklaring voor het ontstaan van soorten door natuurlijke selectie is indrukwekkend. Een nieuwe Darwin dan maar; een Darwin van het sociale leven. Zo herformuleren sociobiologen de droom om van sociologie een ‘echte’ wetenschap te maken. Als het imiteren van de natuurkunde steriel is, laat het heil dan komen van de evolutiebiologie.³

Newton of Darwin? De droom is dezelfde: ‘Het zou toch mooi zijn als de verklarende kracht van sociologische theorieën plots met een sprong zou toenemen, zodat we simpel en zelfzeker zouden kunnen meedelen: “Zo is het, beste mensen, je kan ervan op aan, de socioloog heeft gesproken.”’ Het indrukwekkende voorbeeld van de natuurkunde is onontkoombaar. Sociologen die nooit een gebouw op de campus natuurkunde binnenstappen, kijken ernaar met een menigeling van ontzag en wrok.

Giambattista Vico en de *Nuovo Scienza*

Zelfs wie in de voetsporen loopt van Giambattista Vico (1668-1744), een jongere tijdgenoot van Newton en een vurig pleitbezorger van de humane wetenschappen, ontsnapt er niet aan. Vico meende dat de sociale werkelijkheid door mensen wordt gemaakt en we haar dus beter kunnen verstaan dan eender welk natuurkundig fenomeen. Alleen wat we zelf scheppen, kunnen we echt begrijpen. We kunnen de valsnelheid berekenen van een kogel. Maar weten we ook *waarom* de aarde die kogel aantrekt? Nee. We stellen het vast, we kunnen de snelheid berekenen, maar over het waarom van de val tasten we in het duister. ‘Zwaartekracht’, zegt Newton. Maar is dat een verklaring? Niet echt. Zwaartekracht is een woord dat verhult wat we nooit zullen begrijpen: waarom lichamen elkaar aantrekken. Echt verstaan doen we dat niet. Helemaal anders is het als mensen iets doen. Dan weten we gewoonlijk goed waarom ze dat doen; we delen immers hun drijfveren en ideeën. De samenleving is een door ons geschapen werkelijkheid en daarom begrijpen we die beter dan de natuur.⁴ Vico was dan ook optimistisch over de toekomst van de humane wetenschap, die hij *Nuovo Scienza* noemde. Nieuwe Wetenschap. Een wetenschap die de ‘oude wetenschap’ van Newton in de schaduw zou stellen.

Maar toch, hoe zelfzeker Vico ook proclameerde dat de sociale wetenschappen op een goeie dag verder zullen staan dan de natuurwetenschappen, de benaming *Nuovo Scienza* alleen al verraadt dat die nieuwe wetenschap zich spiegelde aan de oude. Er valt niet aan te ontkomen. Zelfs wanneer, bijna twee eeuwen na Vico, Max Weber zijn ideaaltypische methode uiteenzet; ontkomt zelfs hij, de prins van de *verstehende* methode, niet aan een vergelijking met de wis- en natuurkunde.⁵

Voor vele sociale wetenschappers is de natuurkunde een oom uit Amerika die het gemaakt heeft.

De enige socioloog die niet onder de indruk was van de verwezenlijkingen van de natuurkunde, of die er toch geen complexen aan overhield, was Auguste Comte. Hij was dan ook geen gewoon socioloog. Hij is de ‘vader’ van de sociologie, voor sommigen zelfs de ‘grootvader’, en er zal wel iets van zijn deugden en ondeugden zijn overgegaan op de sociologie. Zeker in die tak van de sociologie die zich positivistisch noemt of die zweert bij de ‘positieve feiten’.

Comtes megalomanie

Comtes ambitie reikte ver, heel ver. Megalomanie is een te klein woord voor wat hij op het oog had: een reorganisatie van alle wetenschappen onder auspiciën van de sociologie. De sociologie, de nieuwe wetenschap die hij boven de doopvont hield, zou een overkoepelende, synthetische wetenschap zijn die alle positieve kennis in zich opnam en een juiste plaats toeweest. Alleen de sociologie kon die taak vervullen. Als enige wetenschap had zij de ‘volledige mensheid’ als voorwerp. Comte zag het inderdaad groot. Een serieuze wetenschap van de mensheid kon niets weglaten. Zij omvatte al wat er te weten viel over de ontwikkeling van de mensheid, en dus ook alle kennis die de mensheid had verworven over welk onderwerp dan ook, met inbegrip van de kennis over de manier waarop die kennis zelf stapsgewijs was verworven. Tamelijk duizelingwekkend. De sociologie zou een uitkijktoren zijn vanwaar je alle kennisvelden kon overschouwen en organiseren. Voordien, vóór het tijdperk van de sociologie, was een alomvattend begrip van de mensheid weggelegd voor religie en metafysica. Die disciplines streefden naar samenhang, orde en overzicht; kwaliteiten waar Comte van hield. Hij vond ze onontbeerlijk in iedere samenleving. Maar de fantasierijke bouwsels van de religie en de abstracte bedenksels der metafysici waren luchtkastelen. Zij waren niet bestand tegen de realiteit. Comte had bewondering voor het fraaie middeleeuwse wereldbeeld waarin alles, van de kleinste druppel tot het uitspannel, een juiste plaats kreeg. Maar hij beseftte dat dat wereldbeeld niet was aangepast aan de moderne, industriële tijd. Er was een nieuwe synthese nodig, niet gebaseerd op speculatie en verbeelding maar op feiten. Dat was de taak van de sociologie. Zij was de ware erfgenaam van religie en metafysica, die behoorden tot de kindertijd en de puberteit van de mensheid. Het moment van volwassenwording was nu aangebroken. Comte voelde zich een seculiere Mozes die de mensheid binnenleidde in het beloofde land van de wetenschap. Dat is geen dichterlijke overdrijving. Tegen het einde van zijn leven begon Comte een ‘Cultus van de Mensheid’ met hemzelf als hogepriester. Er viel dan ook echt iets uitzonderlijks te vieren: het positieve tijdperk was aangebroken, vanaf nu zou het begrip van de mensheid op wetenschappelijke leest zijn geschoeid. Handelen was voortaan toegepaste wetenschap. Je zou voor minder een kaarsje aansteken.

De buitenissige levenswandel der positivisten

Terugblikkend op de beginjaren van het positivisme springt de buitenissigheid van haar pleitbezorgers in het oog. Mensen als Auguste Comte, zijn leermeester Henri de Saint-Simon, en nog een handvol volgelingen waren extreme figuren. Zij hadden vreemde karaktertrekken. Zij waren koppig, megalomaan en uitzinnig. Zij leidden in vele opzichten een marginaal bestaan. Ze hadden zoveel over voor hun ideeën dat ze er hun leven voor veil hadden. Maar op hun verhitte dromen volgde meestal de ontgoocheling, en in het geval van zowel Comte als Saint-Simon een mislukte zelfmoordpoging. De positivisten van het eerste uur waren hemelbestormers, prometheïsche figuren. Ze deinsden niet terug voor de afgrond. Hun leven zit vol anekdotes waarop we nu meewarig terugblikken. Toch is hun megalomanie geen bijkomstig trekje. Het hoort bij het positivisme, dat bijna napoleontisch van inslag is. Het positivisme wil meer dan de wereld begrijpen. Het gaat om haar verovering en herinrichting. Het gaat om de gehele mobilisering van hulpbronnen. Er moet gewerkt worden, succes geboekt, gefunctioneerd. Het positivisme is een wetenschappelijk totalitarisme dat mensen en dingen te pakken wil krijgen, hen op een juiste plaats zet en optimaal laat functioneren.

De grootheid- en almachtsfantasiën van de eerste propagandisten van het positivisme zijn dan ook geen toeval. Ze drukken een positivistische machtsverhouding tot de wereld uit. En hoe bizar en grotesk de positivistische bedenksels in de ogen van hun tijdgenoten ook leken, en voor ons nog altijd lijken, wanneer we het bontgekleurde vernis eraf schrapen, houden we iets over dat bijna niet te onderscheiden is van de ideeën die vandaag onze geest bemeubelen. De waan van het positivisme heeft onze harten en geesten veroverd. Die waan werd tot realiteit uitgeroepen en heerst. De idee dat feitenkennis onze koers moet bepalen, dat kennis efficiënt handelen moet bevorderen, dat handelen productief of minstens effectief moet zijn, dat wetenschap de wereld moet sturen; dat alles is zo alledaags en algemeen geldig geworden – welk parlement zou het nog aandurven om wetten te maken zonder ‘wetenschappelijk advies’? – dat we zouden vergeten aan wat voor megalomanie deze idee ontsproot.

Saint-Simon, de Karel de Grote van de wetenschap

Comtes leermeester, Henri de Saint-Simon (1760-1825), spant wat grootheidswaan betreft de kroon. Als jonge edelman liet hij zich iedere dag wekken door een bediende die hem voorhield: 'Sta op, mijnheer de graaf, de wereld verwacht grote dingen van u.' Groot, groter, grootst moest het zijn. Saint-Simon nam als tiener deel aan de Amerikaanse revolutie. In één moeite, nu hij toch op het Amerikaanse continent was, probeerde hij de onderkoning van Mexico te overhalen tot het graven van het Panamakanaal. Die was niet geïnteresseerd. Terug in Europa ging hij in zaken, wat een aardig kapitaaltje opbracht en hem de gelegenheid gaf om zich op de studie te storten. Hij ontwierp geweldige plannen voor de algehele reorganisatie van het onderwijs en de opvoeding in Frankrijk. Tijdens de Franse Revolutie ijverde hij voor broederlijkheid en tegen de voorrechten van de adel, zijn eigen stand. Wat niet belette dat hij werd opgesloten. Maar zelfs daar, in de sombere omgeving van de gevangenis, werd hij tot grootse dingen aangemaand. Niemand minder dan Karel de Grote, van wie zijn familie beweerde af te stammen, verscheen in een droom. De grote keizer vertrouwde hem toe: 'Mijn zoon, uw prestaties als filosoof zullen de mijne als krijgsman en politicus evenaren.' Na zijn vrijlating uit de gevangenis rijpte bij hem een stoutmoedig encyclopedisch project. Koortsachtig ging hij op jacht naar kennis. Hij stelde zijn leven daarop in, zo naïef als maar kon. Hij ging wonen tegenover de *Ecole Polytechnique*, de door Napoleon opgerichte ingenieursschool, zodat hij bij het verlaten van zijn huis altijd kans liep om een geleerde tegen te komen. Toen hij van de professoren van de polytechnische school niets meer te leren had, verhuisde hij naar een pand vlakbij de *Ecole de Médecine*, waar hij nu contact zocht met de fysiologen. Zijn honger naar kennis was onverzadigbaar. Vanuit heel Europa nodigde hij wetenschappers, ingenieurs en denkers uit. Eenmaal in Parijs onderwierp hij hen aan een spervuur van vragen, met de bedoeling hun kennis als een spons te absorberen. Al wat er te weten viel zou in één hoofd, het zijne, samenkomen en daar tot een groots inzicht opflitsen. Tussendoor deed hij een huwelijksaanzoek aan Madame de Staël, naar zijn mening de enige vrouw die zijn plannen zou begrijpen. Het werd niets, al vond Madame de Staël wel dat hij esprit had.

Esprit had hij zeker. Werklust ook. Dat lag helemaal in de lijn van zijn ethiek. Saint-Simon was van mening dat het evangelische beginsel

‘doe niet aan anderen, wat gij niet wilt dat U gedaan wordt’ te negatief was. Het gaat niet om wat er *niet*, het gaat om wat er *wel* moet worden gedaan. En dus verving hij het door een positief principe, aangepast aan de industriële tijd: ‘de mens moet werken’. Dat deed Saint-Simon. Vanaf 1803, hij was toen 43 jaar, bracht hij een stroom van plannen, manifesten, encyclopedisch opgezette traktaten en brieven voort. Hij stuurde zijn publicaties naar wetenschappers, industriëlen en politici. Hij wou dat er naar hem werd geluisterd en hij schuwde geen enkel middel. Hij benaderde Napoleon en iedereen die macht, aanzien of kennis had, en probeerde hen allemaal te bekeren tot de ‘positieve filosofie’. Toen Napoleon van het toneel verdween, richtte hij zijn beden tot de nieuwe machthebbers.

Waanzin als eretitel – de ontdekking van ‘le principe organisateur’

De wetenschap was zover gekomen, meende Saint-Simon, dat kennis van de natuurwetten ‘het geneesmiddel vormt voor de kwalen van de mensheid’. De ‘fysico-politiek’, zoals hij het noemde, zou de grondslag vormen voor de organisatie van het leven. In het merkwaardige geschrift *Travail sur la gravitation universelle* uit 1813 zette hij uiteen hoe de Wet van de zwaartekracht, die het heelal haar eenheid gaf, ook de grondslag van de maatschappelijke orde zou moeten vormen. Het resultaat zou een herinrichting van de Europese samenleving zijn. Iedere natie zou, bij wijze van spreken evenredig aan haar zwaartekracht, beperkt blijven in haar omvang en invloedssfeer. Naties zouden zich binnen hun natuurlijke, wetenschappelijk vast te stellen grenzen terugtrekken. Vrede en voorspoed lonkte.

Dit hooggegrepen maar slordige geschrift trok niet veel lezers, en zelfs de weinigen die het lazen, deinsden ervoor terug. De duizelingwekkende sprong van zwaartekracht naar staatsinrichting was te groot. Saint-Simon kreeg te horen dat zijn ideeën misschien goedbedoeld, maar compleet krankzinnig waren. In plaats van zich tegen dit verwijt te verweren, zette hij de zotskap op als een kroon. Waanzin werd een eretitel. In een opdracht van één van zijn geschriften schreef hij:

‘Ik heb mijn best gedaan om u te exalteren, dat is om u gek te maken, want de waanzin (*la folie*) is niets anders dan een uiterste exaltatie, en deze is onontbeerlijk om grote dingen te doen. In de tempel van de

roem komen slechts vluchtelingen uit het krankzinnigengesticht. Zij het maar één op een miljoen; de anderen breken hun nek. Ik raad u aan dit laatste te vermijden.’

Elders schreef hij:

‘Om grote wetenschappelijke kwesties in heel hun omvang te behandelen is de hoogste graad van exaltatie nodig.’

Saint-Simon vatte nieuwe kennis dus op als een vorm van waanzin, althans op het moment van haar conceptie. De kennis die hijzelf op het oog had, was de grootste waanzin van allemaal. Hij beoogde alle kennis samen te brengen in één grote positieve fusie. Weinigen waren tot zo'n synthese in staat, dat beseftte hij wel. De meeste wetenschappers en *philosophes* bleven gevangen in hun beperkte perspectief; zij putten zich uit in kritiek op anderen. Dat leidde alleen maar tot verwarring en wanorde. Kritische beschouwingen had de achttiende eeuw genoeg opgeleverd. Het was nu tijd voor iets anders. De achttiende eeuw was kritisch en revolutionair geweest (Saint-Simon kon het weten, want hij had twee revoluties meegemaakt); de achttiende eeuw moest ontdekkend en organiserend zijn. De grootste ontdekking van allemaal was die van het *organiserend principe* zelf. Weinigen waren daartoe in staat. Maar de mensheid had dan ook slechts enkele 'grote gekken' nodig. Eentje was genoeg om die grote ontdekking te doen: Saint-Simon in persoon. Hij zou de 'positieve filosofie' in het leven roepen en zo de maatschappelijke orde in overeenstemming brengen met de kosmische orde.

De ontdekking van Saint-Simon heeft ogenschijnlijk weinig met een 'ontdekking' te maken. Wat stelde het ook voor? De mensheid had al veel kennis verworven: in de wetenschap, de kunst en de industrie. Maar dat vond Saint-Simon niet genoeg. Die kennis moest worden verspreid, verbeterd en toegepast. En vooral: zij moest worden gesystematiseerd tot één groot, alomvattend geheel van kennis, zodat geen aspect van het leven nog aan haar zegeningen kon ontsnappen. Saint-Simon beschouwde dit idee werkelijk als zijn grote ontdekking. In zijn vervolgwerk *L'Organisateur*, dat verscheen vanaf 1819, werden de contouren van die grote ontdekking scherper afgetekend. Hij noemde het niet zo, maar het ging hem om de vestiging van een *kennismaatschappij*. Vurig bepleitte hij de koppeling van kennis aan macht en

organisatie. Er zou een nieuwe, wetenschappelijk gestuurde, samenleving in het leven worden geroepen. De samenleving zou niet meer voorthobbelen als een stuurloze kar. Beslissende verbindingen waren nodig. Wat is kennis zonder organisatie en macht? Niets. Wat is macht zonder kennis en organisatie? Niets. Wat is organisatie zonder kennis en macht? Niets. Maar alle drie samen vormden kennis, macht en organisatie de heilige graal van de menselijke orde en vooruitgang. Zo zag Saint-Simon voor zijn visionaire oog de contouren van een nieuwe samenleving: de samenleving in het positieve tijdperk van de mensheid, het tijdperk van de *fysico-politiek*, van het *sciëntistisch centralisme*.

Politiek als wetenschap van productie

De maatschappij zou niet langer gebukt gaan onder het juk van onkundige regeringen. Regeren was uit de tijd. De ‘regering’ zou worden vervangen door een ‘bestuur’, dat niet – zoals bij regeringen – toevertrouwd zou zijn aan een klasse van ‘legisten’ en edellieden. Het bestuur zou worden uitgeoefend door ‘de natuurlijke leiders van de maatschappij zelf, de leiders van de productie’. Politiek zou dan ook niet langer de warboel zijn van elkaar bekampende partijen en facties. Politiek zou voortaan zijn: ‘de wetenschap van de productie’.⁶

Derhalve moest ook het parlement worden hervormd. Niet de brute stem van het volk zou er klinken, maar de stem van wetenschap, kunst en industrie. Saint-Simon gaf aan hoe luid iedere discipline mocht klinken. Het parlement zou bestaan uit drie kamers. In de eerste kamer, de Kamer van Uitvinding (*Chambre d’Invention*), zetelen ontwerpers: 200 burgerlijk ingenieurs, 50 dichters of letterkundigen, 25 schilders, 15 beeldhouwers of architecten en 10 musici. Zij ontwerpen plannen ter verbetering en verfraaiing van de Franse samenleving: wegen, ontginningen, kanalen, parken. Zij bedenken ook feesten. De tweede kamer, de Kamer van Onderzoek (*Chambre d’Examen*), bestaat uit 200 natuurkundigen en 100 wiskundigen. Zij toetsen de plannen van de Kamer van Uitvinding op hun haalbaarheid, en organiseren het onderwijs. De derde kamer, de Kamer van Uitvoering (*Chambre d’Execution*), bestaat uit vertegenwoordigers van iedere industrietak. Zij is belast met de uitvoering van de goedgekeurde ontwerpen en heft belastingen.

Wat de overige wetgeving betreft, dacht Saint-Simon aan een combinatie van directe democratie en wetenschappelijk despotisme. Iedere